

Дејан Ајдачић

Dejan Ajdačić

University Library, Belgrade (Serbia)

dejajd@gmail.com

ORCID 0000-0002-4098-4660

DOI:10.34768/rhg2-ex15

Nr: 1 (2019)

ISSN (on line) 2658-154X

**Своје и туђе (украјинско и руско)
у алтернативним историјама
западноукрајинског писца Васиља Кожељанка**

We and Others (Ukrainian and Russian) in the alternative histories
of writer of Western Ukraine Vasily Koželjanko

Abstract

The topic of Ukrainian-Russian relations is very important in the alternative history novels of the Ukrainian writer Vasily Koželjanko (1957-2008). Alternative histories novels "Parade in Moscow" (1997), "Kotigoroško" (2000), "Terorium" (2001), "FalseNostradamus" (2001) novels appeared in an independent Ukraine when there was no longer a Soviet censorship. In alternative historical prose, heroes can be embedded in the history of an active person or as fictional characters who carry the ethno-stereotypical lines of their community and have ethno-stereotypes about other peoples. Ethnic stereotypes of Ukrainians and Russians and stereotypes of Ukraina and Russia can be mythologised. Relations between a stronger and weaker, older and younger, colonizing country and colonized country are presented as a conflict between Strong Russia and a weak Ukraine, but also a strong Ukraine of weak Russia. Russian Empire in the of Koželjankos alternative histories novels presented negatively.

Keywords: postkolonial theory, alternative history, novels, Russians, Ukrainians, stereotype

Кључне речи: постколонијална теорија, алтернативна историја, романи, Руси, Украјинци, стереотип

Михаило Назаренко испитујући различита гледишта о месту историјских личности у историји у уметничком и неуметничком приказивању, посматра алтернативне историје са становишта теорије могућих светова. Он истиче да је за неке тумаче књижевности битније место особе у историји, а за друге представе о промењеном свету¹. Када је реч предводницима и представницима сучељених заједница, они у опозицији своје – туђе, и у алтернативним историјама представљају дејствујуће особе и оличавају историјску логику која мења свет. Алтернативна историја представља тип наративне хронофантастике засноване на фикционалној промени низа историјских догађаја почев од прекретног догађаја чији измењени исход условљава друкчије токове историје. Када се у алтернативним историјама на скретници историјских догађаја промени правац националне историје, промене дотичу и историје других, најпре суседних народа, па се мењају и узајамне представе, са пратећим идеолошким, верским и културноисторијским аспектима. У алтернативно-историјској прози јунаци могу бити уобразиљом надграђени историјски актери, али и измишљени ликови којима се приписују етностереотипне црте свог и других народа. Етничке стереотипе Украјинаца и Руса у књижевности, ауторски профилишу и руски и украјински писци. У овом прилогу се утврђују особености представа о Украјинцима и Русима у изабраним алтернативно-историјским романима украјинског писца и публицисте Васиља Кожељанка (1957-2008). Кожељанко је у једном разговору рекао да је ова своја дела писао "за средњу полицу"², дакле, није их намењивао ни естетски захтевној елити, ни за публици која од књижевности очекује само забаву.

Било би занимљиво испитати укрштање пишчевих идеја у романима који одступају од стварности и у његовим новинарским анализама политичких прилика. У алтернативно-историјским романима Васиља Кожељанка тема друкчијих украјинско руских односа обухвата ређе даљу, а чешће ближу прошлост и будућност која ће из ње проистећи. Усмереност аутора на промене недавних догађаја потврђује да га највише интересују односи два источнословенска народа у времену у коме је и сам живео. То је епоха комунистичке идеологије у коме фигуративни изрази о братским односима, те блискости и обавезама старијег и млађег брата, прикривају мучан и напрегнут сукоб јаче Русије и слабије Украјине. Однос Московције и Козака, Руса и Малоруса, Руса и

¹ Nazarenko Mihail. Al'ternativnaja istorija kak vozmožnyj mir // Slov'jans'ka fantastika. Zbirnik naukovih prac', Kyjiv, VPC "Kyjivs'kij universitet" 2012. – s. 434-438

² Koželjanko Vasyľ. "Ukrajins'ka kul'tura povynna nav'jazuvatysja, proštohvuvati sebe" <<https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/vasil-kozhelyanko-ukrayinska-kultura-povinna-navyazuvatysya-proshtohvuvati-sebe>> 30.08.2001. Dostup: 16.10.2018.

Украјинаца, у различитим видовима, понавља и утврђује однос империјалног и покороног народа. Фантазматска природа алтернативне историје дозвољава различита сагледавања тог односа, што писац из западне Украјине и чини у свом циклусу романа, који чине дела *Парада у Москви*, *Терориум*, *Котигорошко*, *Лажни Нострадамус*. Наталија Макшејева је писала о немогућности постојања алтернативних историја у совјетско доба:

Са распадом СССР нестаје догматичност у представљању историје, што је потпуно онемогућавало било какво промишљање историјских варијација на тему "Шта би било, кад би било". Уместо догматичког појављује се постмодерни приступ, који не допушта једнозначност тумачења и самим тим оспорава само једно једино разумевање историје. Поред тога, постају доступни и најбољи узор алтернативно историјске фантастике Америке и Европе. Све то је допринело појави и активном развоју ове врсте у савременој украјинској књижевности.³

Кожељанко је своје алтернативно-историјске романе објавио после пада комунизма, у Лавову, крајем 1990-их и почетком 2000-их година, у независној Украјини, када таквим романима више није претила забрана цензора.

Алтернативне историје представљају приче о друкчијој прошлости, али оне могу обухватати и време настнка романа, па и године које ће тек доћи. Будући да промењени историјски догађаји изазивају промену низа потоњих збивања, ваља разликовати криптоисторијске романе у којима се другим узрочно последичним низом долази до сличног историјског исхода, док у алтернативним историјама које радикално одступају од постојећег стања постоје претпоставке и за замишљање потпуно друкчије будућности у описима времена које тек наступа. Историја једне државе у таквом преобликовању прошлости, те садашњости и будућности које се на њу наслањују може бити митологизована:

Митологизацију државе у књижевности и књижевној фантастици чини приписивање држави метафизичких својстава: вечног добра и зла, ванвременог стварања и уништења. Држава као историјски одређена творевина се на тај начин измешта ван историјског времена, а њена својства социјално административне

³ Макшејева Наталија. Rozvytok al'ternatyvnoji istoriji v sučasnomu literaturnomu procesi Ukrajinu // Komparatyvni doslidžennja slov'jans'kyh mov i literatur. Pam'jati Leonida Bulahovs'kogo, 21, 2013. – s. 236.

територијалне јединице, пребацују се у митско-магијски свет, чудесни или чудовишни свет.⁴

Митологизације државе и митологизација народа са приписивањем народу ванвремених црта може да се преплете у алтернативним историјама са продуженом алтернативном садашњошћу и будућношћу у оквиру измењеног низа приказаних догађаја. Са становишта опозиције свој - туђ, текстове алтернативне историје је могуће поделити према снази или слабости народа или држава о којима се приповеда. Када је реч о Кожељанковим романима у жанру алтернативних историја, сврсисходно је размотрити их са тачке гледишта представљене снаге или слабости Украјине и Украјинаца, и обратно немоћи или снази Русије и Руса. Као украјински патриота који у књижевном делу и имагинарно жали због немоћи Украјинаца и радује се представи њихове моћи, он друкчије развија и ликове у ова два типа романа.

Русија је јака, а Украјина слаба

Када је Русија јака, а Украјина потчињена аутор варира историјску ситуацију односа две државе током последња три века. Перејаславски споразум хетмана Богдана Хмељницког са руским царем 1654. године козачка држава стаје под заштиту северног суседа. Након Мазепиног пораза 1709. године код Полтаве од Петра I, уследило је етапно укидање самосталности запорошких козака до коначног укидања Запорошке Сечи 1775. године. Дух романтизма даје снагу предводницима украјинске националне идеје да се боре за свој језик и културу, што изазива реакцију царске власти која доноси забрану јавне употребе украјинског језика средином 19. века и почиње са прогонима украјинске идеје. Писац је у фантастички помереном свету сучелио јаку империјалну моћ и слабост свог народа следећи реалан историјски образац. Шта је фантастика у препознатљивим оквирима могла да сугерише читаоцима?

Кожељанко у фикционализовању слабе Украјине појачава контрасте, доводи их до гротескне хиперболе. Он при томе не крије ироничан, а понекад и циничан осмех у опису карикатурално поједностављених позитивних и негативних ликова. Они имају подругливо стереотипизоване "совјетске" црте што их приближава етномарионетама и карневализованим маскама. У приказима слабе Украјине и јаке Русије, обични Украјинци додатно сами себе понижавају, а малобројне борбене патриоте жуде за

⁴ Ajdačić Dejan. *Rodzaje mitologizacji państwa w literaturze fantastycznej (z przykładami z literatur słowiańskich) // Mitologizacje państwa w kulturze i literaturze iberyjskiej i polskiej / Red. Wojciech Charchalis i Bogdan Trocha, Zielona Góra, Uniwersytet Zielonogórski, 2014. – s. 391.*

осветом, о којој је Ниче у *Генеалогји морала* писао као ресантиману, затомљеној жељи за враћањем онога бола који је насилник теби нанео. То двојство покорности и бунта представља и основну напетост међу украјинским јунацима романа *Терориум*.

Терориум приповеда о постсовјетској, независној Украјини чији је председник под снажним утицајем Руса. Ауторка монографије о прози Кожељанка, Антонина Анистратова ово дело одређује као „политички виц“. Устанак у престоници Кијеву, који се описује при крају романа, не доноси битне промене, већ само замену личности које искоришћавају свој народ и себи прибављају личну корист. У роману украјински председник Кромешни и потчињени му високи официри апарата принуде говоре руски, који је у приповедном тексту исписан украјинским словима. Континуитет са Совјетским савезом представљају и називи институција у држави, која није раскинула са прошлошћу, па се појављује и КГБ. Презимена Лајнов (Говненко), Курвенко су подругљива и њима писац сугерише моралне црте председникових људи.

Са друге стране, припадници тајне организације „Млада Велика Украјина“ који себе називају златарима, боре се против "свог" председника, који ради за интересе империјалне Русије. У иницијацијском обреду примања нових чланова, они се одричу свог имена и узимају имена из украјинске историје и књижевности – Довбуш, Гонта, Махно, Петљура – имена из пантеона украјинских бораца за слободу, од хајдука до војника или политичара. Та имена изазивају ланац асоцијација познаваоцима украјинске историје и утврђују украјинско патриотски тон текста. Роман *Терориум*, као и друга дела Кожељанка, садржи и локалпатриотска осећања, ликове и амбијент Черниваца - људи из Черниваца су најватренији и најупорнији борци за украјинску идеју и народ.

Украјински симболи су у алтернативно-историјској прози Кожељанка бројни и веома детаљно описани у светковинама терористичко патриотске организације. Посебно велику пажњу књижевник поклања орденима, лентама и војним ознакама. Најсветије место патриота представља олтар са плавом и жутом бојом украјинске заставе, поред које стоје национални грб украшен дијамантима и украдена златна Пекторала на коју капље крв нових посвећеника, те старински мач са кристалним ласером. На тај начин се спајају симболи давних Скита (Пекторала), некадашњих Украјинаца и савремених бораца за слободу.

На већањима патриотске организације "Млада Велика Украјина" наведене су све стратегије борбе против непожељног "креолског" режима и покушаји буђења пасивног народа – од масовног терора против свог народа и убијања моћника из председниковог

окружења до доласка на власт уз подршку моћног капитала. Јунаци романа нису статично везани за једном одабрану опцију, већ се она може и променити – тако Чипка, млади новајлија спреман на извршење свих наређења, после остављања бомбе, која је убила много младих, скреће памету, а потом схвата да његов пут није пут убијања. У виђењу аутора најмрскији, али и најделотворнији су превртљивци који следе своје интересе или страсти. У таквом виђењу, Креолци имају најлошије руске црте и које стереотипном сучељавању са цртама Украјинаца патриота саздају парове – корумпиран : частан, насилан према другоме : слободољубив, поданички : самосталан, неморалан : моралан. Антитетичко сагледавање блиско је матрици Миколe Рјабчука да су сви руски становници Украјине ментално назадни и покорни представници *homo soveticusa*, а западњаци напредни и слободни⁵, што Кожељанко доводи до крајњих граница. Када припадник патриотске организације Хмељницьки – одаје своје саборце полицији Кромешног, тај нови издајник носи име хетмана који је козаке увео у сферу утицаја Московије, чиме се прошлост и садашњост преплићу у архетипски поновљивој слици.

Креолски свет и менталитет са мешавином локалног и империјалног је приказан сатирично карикатурално у многим описима идентитета ликова романа *Тероријум* – у језику, континуитету институција (КГБ), навикама. Кожељанко је предвидео побуну на кијевском Мајдану независности, а протести против књижевног јунака Кромешног кога убијају, слични су протесту против председника Виктора Јануковича који је 2014. побегао из Украјине. Али писац сумња да ће патриотска побуна народа променити његов менталитет и иронично приказује домете револуције, јер су промене након победе више него површне – са жуто плаве заставе једино се скида трака малинове боје. Превртљивци чије махинације нико не прозире остају некажњени. Хуље из окружења убијеног председника, мењају страну уз помоћ главног иследника полиција и "револуционара" сами узимају сву власт. Прихватање империјалних пројекција омаловажавања Украјинаца, које стварају Руси, се интериоризује и постаје део погледа на свет самих Украјинаца. Такве колективно психолошке преображаје у сфери културних односа потврђује постколонијална теорија. У књижевном тексту то се исказује амбивалентношћу обичног народа, а у сужеу авантуристичко ратне акције сукобом Кромешног и златара.

⁵ Rjabčuk Mykola. *Vid Malorosiji do Ukrajinu: paradoksy zapiznilogo nacijetvorenija*, Kyjiv, Krytyka 2000.

Кожељанко не именује Русију и Русе, али користи речи из руског језика у говору украјинских мешанаца – креолаца, у чијем идентитету се мешају језичке, културне и историјске црте оба народа. Елементе руског идентитета усвајају креолци, па империјални митови постају део потчињених колонизованих становника. Они безвољно усвајају понижавајуће оцене самих колонизатора о себи исказујући их као своје ставове. Наглашено пишчево карикирање креолаца се исказује са позиција украјинског патриотизма. С друге стране, ни идеализам Украјинских златара није без мрља – међу борцима за Украјину крију се издајници, који личне страсти постављају изнад заједничких колективних циљева.

Русија је слаба, а Украјина јака

Поражена или уништена Русија и надмоћна Украјина представља фантазматску пројекцију пожељне прошлости и будућности у којој је моћна Русија, као сила која је наносила понижења претворена у немоћну државу. У тако приказаним односима антиколонијално расположење је јасно испољено, а ресантиман са фантазматском осветом се претаче у представљање, тобоже, реалног односа снага. Ако се мерилима вероватног и могућег оцени овако радикално преобртање историјске истине, онда би фантастички постављена скретница догађаја у историји могла да се упореди са деловањем *deus ex machina* у грчкој митологији. Психолошка компензација слабости се претвара у имагинарну надмоћ, а надмоћ противника у расуло.

Роман у коме је Украјина много јача од Русије је *Парада у Москви*, који приказује пораз Совјетског Савеза у другом светском рату, а Украјину као савезницу Хитлерове Немачке, која у Москви прославља победу. То је ратно политички трилер у оквиру алтернативне историје са изменом догађаја из другог светског рата, са скоковима у недавну прошлост и алтернативну будућност све до краја 20. века. У роману се говори о великој Украјини која обухвата и кубанске крајеве (делови југозападне Русије) и Буковину (област у Румунији и Украјини). Идеја о сарадњи нацистичке Немачке са Украјином није потпуно измишљена. Један од блиских Хитлерових сарадника, Алфред Розенберг, се залагао за идеју стварања марионетске украјинске државе, али њеној реализацији се није приступило, а Розенберг је скрајнут и није током рата имао утицаја на политичке одлуке нациста. У Кожељанковом роману Украјина је своју моћ стекла као савезник Хитлерове Немачке, а поборник таквог украјинског савезништва је официр Дмитро Левицки поштовалац фирера. Писац је морао да умањи злочиначку природу Рајха и тако преобликовану политику и историју Украјине у другом светском

рату осветли светлијим бојама. Да би објаснио друкчији ток рата, Кожељанко у 1940-1941. години описује брзи нацистички продор на територију СССР и европске Русије уз знатно украјинско учешће, који се завршава освајањем Москве. Губитак великих територија се наставља, јер се одиграва низ преврата на кавкаским, закавказним и даљим југоисточним границама Стаљиновог СССР-а. Стаљин се после пада Москве сакрио у бункеру са девет ланаца заштите иза Урала. Многи га напуштају, али он још има моћ. Плашећи се издаје он жали што 1937. године није све побио. Приказује се масакрирање Хрушчова и Стаљинове тобожње наредбе за убиства блиских сарадника. Главни јунак, Украјинац Дмитро Левицки лично је ухватио Стаљина и предао га Немцима.

Дмитро пристаје уз нацисте из рачуна, поредећи губитке и добитке за Украјину из рачуна. Он интересима државе и народа правда прихватање нациста, за које у разговору са оцем признаје да имају и недостатака. Отац критикује прагматизам сина, али овај заступа аргумент да је једино уз подршку Немаца Украјина могла да изађе и Совјетског савеза, па је пристајање уз Хитлера био избор мањег зла. И Дмитрова девојка Генци резонерски се пита да ли је Украјинцима увек потребан нако ко бих надгледао и њима руководио. Она у роману представља глас људскости – и забрањује Дмитру да реже невинне Русе у покореној Москви којом владају беда и незнање.

Други светски рат Кожељанко је у роману *Парада у Москви* описао пре свега као идеолошки рат у коме се Антикоминтерновски савез супротставља бољшевичкој држави, тако су и етнички маркери уступили место идеолошким маркерима. То је јасно и у истицању симбола бољшевичке власти, попут "Лењинове мумије" према којима се главни јунак и сам приповедач односе са презривом иронијом. Етнички маркери су релативно ретки – нпр. помиње се да су разбијени Москаљи. Када банда пијаних пљачкаша упада у воз којим официри осовине путују у Москву на параду, писац их идентификује као козаке.

У представи украјинске моћи појављују се бројни симболи међу којима често и свастика. Али у Кожељанковом роману то није нацистички крст, већ древни аријски, украјински симбол. Тиме се, са једне стране одржава алтернативно-историјска претпоставка блискости Украјинске и нацистичке војске и на симболичком нивоу, али се од те блискости и одваја, јер је по коментарима приповедача реч о много старијем симболу, чији се краци окрећу на другу страну од нацистичке свастике. Поред тога украјинска свастика се јавља уз тризуб као други симбол украјинског идентитета, у који је уграђена и народни инструмент бандура.

Писац даље прави фикционални скок на крај 20. века и користи псеудокументарне жанрове: одломак из историје, вести на радију, препатетичан рад ученика о роману "Парада" у коме има много грешака у односу на чињенице из претходног тока романа. Самопародисање свог дела, писац реализује уверавајући читаоца да је његов роман крајем 20. века постао канонско дело украјинске књижевности, у чему се преплићу елементи постмодернистичке игре, пародије школских радова о књижевности и аутопародије алтернативно-историјског романа.

Украјина је моћна и у футуристичком роману *Котигорошко* са елементима алтернативне историје, који описује авантуре, напредовања и подсмешљиво приказане љубавне дилеме младог официра Вишнеслава Котигорошка. Украјина је светска сила, а део територије Русије чије име се изричито и не помиње (*северно од Кине и источно од Балтика*) уништен је атомским бомбама.

*

Псеудоисторијске и алтернативно-историјске теме су на прелому 20. и 21. века после затајивања међунационалних неспоразума и увреда у Совјетском Савезу престале да буду забрањене, па су се у популарној књижевности руских аутора појавиле империјалистичке ноте, а у делима неких украјинских аутора антиимперијалистички и антируски ставови. Популарна књижевност са приказима измењене историје и друкчијег фикционализовања односа држава и народа добила је могућност да размотри претпоставке и последице о друкчијим токовима историје.

Покоравање и дуго гушена освета представљају и у романима Васиља Кожељанка два модела украјинског реаговања на русификовање Украјинаца и потчињавање империјалној вољи. Људи који су прихватили потчињавање менталитету, начину мишљења и понашања империјално надмених Руса се налазе у алтернативно-историјској прози украјинског писца у ставовима у широком социјалном распону од обичних људи, креолаца до председника издајника. Представе потчињених Украјинаца и надмоћних Руса сврсисходно је тумачити помоћу појмова постколонијалне теорије. Освету понижених у овом свету оличавају бунтовне патриоте. Писац, у стварању друкчијег узрочно последичног ланца историјских догађаја исказује наративним средствима исказану жељу за преуређењем односа са суседом. Алтернативне историје јесу дела заснована на индивидуалним маштаријама о могућим световима, али она могу настајати из колективних страхова, подозрења или жеља, а пројекције алтернативно створених светова не морају бити отргнуте од реалности, већ могу указивати на реалне друштвене напетости. Предмет овог испитивања и јесте преосмишљавање

сложених односа два суседна источнословенска народа у делима Кожељанка што прате и дела других украјинских писаца овога жанра, као што су романи Олександра Ирванцја *Рівне Ровно* и *Харків 1938*.

Literatura

Ajdačić Dejan. Rodzaje mitologizacji państwa w literaturze fantastycznej (z przykładami z literatur słowiańskich) // *Mitologizacje państwa w kulturze i literaturze iberyjskiej i polskiej* / Red. Wojciech Charchalis i Bogdan Trocha, Zielona Góra, Uniwersytet Zielenogórski, 2014. – s. 387–401.

Anistratenko Antonina. Spogad pro majbutne: tvorčist' Vasylja Koželjanka v sučasnih kontekstah, Černivci : Misto, 2013. – 136 s.

Koželjanko Vasyl'. "Ukrajins'ka kul'tura povynna nav'jazuvatysja, proštovhuvati sebe" <<https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/vasil-kozhelyanko-ukrayinska-kultura-povinna-navyazuvatisya-prostovhuvati-sebe>> 30.08.2001. Dostup: 16.10.2018.

Makšejeva Natalija. Rozvytok al'ternatyvnoji istoriji v sučasnomu literaturnomu procesi Ukrajinjy // *Komparatyvni doslidžennja slov'jans'kyh mov i literatur. Pam'jati Leonida Bulahovs'kogo*, 21, 2013. – s. 235–246.

Mazurkiewicz Adam. Mitologizacje państwa polskiego w polskiej fantastyce socjologicznej po 1989 roku // *Mitologizacje państwa w kulturze i literaturze iberyjskiej i polskiej* / Red. Wojciech Charchalis i Bogdan Trocha, Zielona Góra, Uniwersytet Zielenogórski, 2014. – s. 453–478.

Nazarenko Mihail. Al'ternativnaja istorija kak vozmožnyj mir // *Slov'jans'ka fantastika. Zbirnik naukovih prac'*, Kyjiv, VPC "Kyjivs'kij universitet" 2012. – s. 429-439.

Rjabčuk Mykola. *Vid Malorosiji do Ukrajinjy: paradoksy zapiznilogo nacijetvorennja*, Kyjiv, Krytyka 2000.

SFE - <http://www.sf-encyclopedia.com/> Dostup: 16.10.2018.